

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri, tarixçi

Uzun Həsən müasir İraq, Türkiyənin bir hissəsini, Cənubi Qafqazı, İran ərazisini və Suriyanın bir hissəsini əhatə edən dövlət yaradaraq Ağqoyunlu dövlətini imperatorluğa çevirmişdi. Ağqoyunlu, əvvəlcə bir tayfa - onun qurduğu əmirliyin və sonra bir ulus - onun qurduğu bir imperatorluğun və dövlətin başında olan xanədanın adıdır.

Ağqoyunlu xanədanı özlərini Oğuz elinin Bayandur boyundan bilirdilər. Ona görə də onlara Bayandurxan övladları və ya Bayanduriyyə də deyilmişdir.

Ağqoyunlu el və ya tayfasını təşkil edən qəbilələr bunlardır: Purnək, Mosullu, Xoca Haculu, Hamzə Haculu, Dabanlu, Əhmədlü, İzzəddin-Haculu, Heydərlü, Əmirli, Yurtçu, Şeyxlu, Süleyman-Haculu, Çavundur, Dodurğa, Döğər, Qarçın, Əfşar və Beğdilli. Bu qəbilələrin ən mühümü Purnək və Mosullu olmuşdur. Bunlar Türkmənlər adı ilə də məşhur olmuşlar.

Bu qəbilələr el halında Şərqi Anadoluda yerləşib, yayda Ərzincan-Ərzurum arasında, qışda isə Urfa, Mardin ətrafında köçəri halında yaşayırdılar. Bu qəbilələr Hülakülər (Elxanlılar 1256-1353) zamanında digər Türkmənlərlə bərabər Anadoluya gəlib, bu məntəqələrdə yerləşmişdilər.

Ağqoyunlu xanədanı əmirlik qurub, siyasi qüdrət qazanandan sonra Hələb və ya Suriya Türkmənləri və Zülqədər eli də Ağqoyunlu elinə qatılmışdı. Ağqoyunluların böyük padşahı Uzun Həsən Qaraqoyunlu dövlətini yixib, onun torpaqlarını zəbt etdikdən sonra Ağqoyunlu elinin mühüm qismi İrana gəldi və burada yerləşdi.

Uzun Həsən 1423-cü ildə anadan olmuşdur. Cəlaləddin Əli bəy ibn Osman bəyinin oğlu, Qara Yuluq Osman bəyinin nəvəsidir. Anası Sara xatundu. Uzun Həsən Ağqoyunlu dövlətini imperatorluğa çevirərək 1453-1478-ci illərdə Ağqoyunlu imperatorluğunun I Sultanı olmuşdur.

Taxta çıxışı

Ağqoyunlulardan ilk dəfə pul zərb edən əmir Hamzə olmuşdur. Hamzə bəy öləndən sonra Əli bəyinin oğlu Cahangir hakimi oğlu Urtadan gəlib əmisinin məmləkətinə sahib durdu. Cahangir də atası kimi bir tərəfdən Qaraqoyunlular və onların padşahı Cahanşah, digər tərəfdən əmiləri və əmi oğulları ilə savaşa məcbur olmuş və babası Qara Yuluq Osman bəy kimi bütün ölkəni birləşdirməyə çalışmışdır. Bir müddət Cahangirə yardım edən kiçik qardaşı Uzun Həsən anı başqınla Diyarbakır almış (1453) və qardaşları Cahangir və Uveyslə dəfələrlə savaşa omları məğlub edib. Hətta onların köməyinə gələn Qaraqoyunlu ordusunu da məğlub və yox etmişdi (1457). Nəhayət qardaşlarını da özünə tabe etmişdir. Bu zaman Uzun Həsən 28 yaşında idi. Uzun Həsən cəsəret və yaxşı hazırlanmış hərəketləri ilə böyük uğurlar əldə edib hakimiyyət hüddullarını genişləndirdi. Uzun Həsən arıq və uzun boylu olduğu üçün "Uzun Həsən" adı ilə məşhur olmuşdur. O da babası Qara Yuluq Osman bəy kimi Trabzon imperatorunun qızı ilə evlənmişdir. O, fəth sultan II Mehmedin 1461-ci

ildə Trabzonu fəth edib Komnenoslar səltənətinə son verməyə qarşı gəlmək istədisə də buna mane ola bilmədi. Uzun Həsən 1453-cü ildə taxta çıxması ilə Ağqoyunlu dövləti ən parlaq dövrünə qədəm qoydu. Dövlətin ərazisi genişləndi, Ağqoyunlu dövləti imperatorluğa çevrildi.

Qaraqoyunlu və Teymuri imperatorluğu ilə mübarizə

1467-ci ildə Cahanşah Qaraqoyunlu Uzun Həsəni tabe etmək üçün ordusu ilə Ağqoyunluların ölkəsinə yürüdü. Qış fəslini keçirdəndən sonra soyuğun təsiri ilə əsgərlərin mühüm bir qismi yurdlarına dönüb, baharda

İmperatorluğun hüddulları qərbdə Sivas və şərqdə Kirmanın Nəmaşir şəhəri idi. Bundan sonra Uzun Həsən dünya padşahı olmağı və Misir -Osmanlı ölkələrini alıb,özünə tabe etməyi düşünürdü. Uzun Həsən Qara dəniz və Aralıq dənizi sahillərini ələ keçirib bir dəniz dövlətinə çevrilmək istəyirdi. Bunun üçün Avropa dövlətləri, xüsusən Venesiya dövləti ilə yaxın münasibətlər qurub top və tüfəng almaq üçün sifariş verdi. Uzun Həsən Qaraqoyunlu hökumətini aradan aparandan sonra onların paytaxtı olan Təbriz şəhərini Diyarbakırın yerinə özünə paytaxt seçmiş və Anadoludakı Ağqoyunlu ulusuna (el, millət) bağlı olan boy (qəbilə) və

çox bağlı idi. O,özünü Oğuzxan və onun nəvəsi Bayandur xanın nəslindən bilib Türk dilinə bağlılıq göstərmişdir. Ondakı dini etiqad da möhkəm olub, bu səbəbdən "Qurani-kərimi" Türk dilinə tərcümə etdirmiş və onu hüzurunda oxudardı. Onun əqidəsinə görə müqəddəs kitabı Türkçə oxumaq da bir ibadətdir və onunla da savab qazanılır.

Osmanlı - Ağqoyunlu müharibəsi

Uzun Həsən Trabzon imperatoru İoann Komnenin qızı Teodora (Dəspinə) ilə evli idi. Uzun Həsən Teodoradan olan qızı Martanı Şeyx Heydər Səfəviyyə vermişdi. Şərq

çılığı ilə Karamana hərəket etdi. Mirzə Yusif xanın qüvvələri qısa müddət ərzində Kayserini, Ağsarayı və Ağşehiri alaraq Karamana daxil oldular. Mirzə Yusif xanın başçılığı etdiyi Ağqoyunlu süvariləri Karamanı almaqla kifayətlənməyib, Bursa istiqamətində hücumu davam etdirdilər. Karaman əmirliyi Osmanlı imperatorluq ordusundan azad edildi. Şahzadə Mustafanın başçılığı altında hücum keçən 60 min nəfərlik Osmanlı imperatorluq ordusu Ağqoyunluları Beyşehir gölü yaxınlığında məğlub etdi. Osmanlı ordusu əks hücum keçərək bütün torpaqları - Karamanı təkrar fəth etdilər.

Malatya döyüşü

Azərbaycan Türklərinin imperatorluq qurma tarixinin ən parlaq səhifəsi - Uzun Həsən dövrü

təkrar savaş səfərinə çıxmaq istədilər. Cahanşah da onların bu istəyi ilə razılaşıb, onların çoxunu ölkələrinə göndərdi, özü də yaxınları ilə yola çıxdı və "Bingöl" vilayətinin bir bölgəsində yerləşdi. Burada eyşisrət və sərxoşluqla məşğul oldu. Bu xəbəri alan Uzun Həsən altı min seçmə əsgərdən ibarət ordu ilə Qaraqoyunlulara hücum edib onları məğlub etdi.

oymaqların (tayfa) çoxunu İrana gətirmiş və burada onlara iqtalalar vermişdir.

Uzun Həsən cəsur, bilikli və adil bir sultan idi. Tarixçi və səhnəçilər ona "Sultan-i adil" ləqəbi vermişdilər. Ondan əvvəl kəndlilərin və əkinçilərin vəziyyəti vergilərin artması ilə pisləşmişdi. Şəhərlərin əhəli də ağır vergilərdən əziyyət çəkirdi. O, bu vəziyyəti

mənbələrində Aləmşah bəyim adlanan bu qadın Şah İsmayıl Xətəinin anası idi. II Mehmed 1461-ci ildə Həməzə bəyinin başçılığı ilə Trabzon imperiyasına qoşun göndərdi. Bu Osmanlı ilə Ağqoyunlu dövləti münasibətlərində qırılma nöqtəsi oldu. Uzun Həsənin həyat yoldaşı Bizans imperatorları sülaləsinə mənsub Teodora (Dəspinə) Ağqoyunluları daima Osmanlı dövləti ilə savaşa təhrik edirdi. Uzun Həsən Karaman və Zülqədər bəyliyi ilə birlikdə hərəket edərək Trabzon üçün kömək qoşunu göndərdi. Ancaq Qoyunlu Hisar döyüşü uğursuz oldu.

Uzun Həsən Osmanlı ordusunu Yasıçaman yaylağında yerləşən düşərgəsinə anası Sara xatunun başçılığı ilə elçilər yollayır. Elçi heyətinin və anası Sara xatunun qarşısına tapşırmaq kimi II Mehmed Trabzonu işğal etmək fikrindən yayınmış vəziyyəti qoyulmuşdu.

Uzun Həsəni neytrallaşdırmaq üçün II Mehmed Trabzon üzərinə hücumu keçərkən Sara xatunu və onun başçılığı etdiyi elçi heyətini özü ilə götürür. 1461-ci ilin oktyabrın 26-da Trabzonun mühasirəsi qələbə ilə nəticələnir. Trabzon imperatorluğu Osmanlı imperatorluğuna birləşdirilir. Uzun Həsənin tacirlərinin Qara dənizə çıxış yolu bağlanır. Bundan sonra Osmanlı imperatorluq ordusu Uzun Həsənin digər müttəfiqini Karaman bəyliyi də tutub, onu faktiki olaraq Aralıq dənizinə çıxışdan da məhrum etdilər. II Mehmed (1444-1446 1451-1481) İtaliyanın

büsbütün ələ keçirilməsini planlayırdı. Avropanın xristian dövlətlərinin və həyat yoldaşı Teodora Meqale Kominin təhriki ilə Uzun Həsən Osmanlı dövləti ilə müharibə etmək qərarı aldı. Avropa dövlətləri onunla birgə hərbi əməliyyatlara qoşularaq səbhə açacaqları aldatması ilə Uzun Həsəni Osmanlı dövləti ilə müharibəyə təhrik etdilər. İtaliyanın işğal edilməsi də an məsələsi idi. Uzun Həsən 1472-ci ilin baharında öz qoşunlarını Karamana yeritdi. Bitlisdə Ağqoyunlu hərbi qüvvələrinin rəsmi keçidi oldu. Osmanlı dövlətinə qarşı əməliyyata başlayan bu qüvvələrin 40 min cəsur döyüşçü, 60 min nəfər isə onların "qulluqçularından" ibarət olmaqla 100 minə çatırdı. Ağqoyunlu ordusu 100 min süvaridən ibarət idi. Ağqoyunlular 1472-ci ilin avqustunda mühüm strateji məntəqə olan Tokatı aldılar.

Ağqoyunlu süvarilərinin 20 min nəfərlik digər hissəsi Uzun Həsənin qardaşı oğlu Mirzə Yusif xanın baş-

1473-cü ilin avqust ayının 1-də Fərat sahilində Ağqoyunlularla Osmanlı imperatorluq ordusu arasında 3 saatadək davam edən şiddətli döyüş baş verdi. Uzun Həsənin seçdiyi düzgün döyüş taktikası nəticəsində Ağqoyunlu süvariləri Osmanlı qoşunlarının zərbə qüvvəsini aldadıb Fəratın sol sahilinə keçirdilər və II Mehmed ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Bu döyüşdə Ağqoyunlu ordusu 70 min nəfərdən ibarət idi. II Mehmed Uzun Həsəne qarşı müharibəyə 220 minə qədər əsgəri qüvvə səfərbər etmişdi. Bu döyüşdə təxminən 50 min Osmanlı imperatorluq ordusu əsgəri həlak olmuşdu.

Otluqbəli döyüşü

Malatya vuruşmasından 10 gün keçmiş, 1473-cü il avqustun 11-də iki fəhəhin II Mehmed və Uzun Həsənin qüvvələri arasında 8 saata qədər davam edən şiddətli döyüş baş verdi. Bu döyüşdə Osmanlı imperatorluq ordusu ən müasir odlu silahlara, xüsusilə ağır toplara malik idilər. Bu döyüş Ağqoyunluların ağır məğlubiyyəti ilə bitdi. Qeyd edilən savaş nəticəsində Uzun Həsən Tərcanda (Ərzincanın yaxınlığında) məğlub olmuş və bu hadisədən çox kədərlənmişdi.

Gürcüstan, Misir və Suriya yürüşləri

Uzun Həsən Gürcüstanı ələ keçirməyi planlayaraq 1458, 1463, 1466, 1472 və 1475-ci illər bu ölkəyə hərbi səfərlər düzenlədi. Uzun Həsən müxtəlif illərdə (1462, 1464, 1472, 1475-ci illər) Misir və Suriya məmlükələrinə qarşı da yürüş təşkil etmişdi. Ağqoyunlu ordusu Misir, Suriyanın Ağqoyunlulara tabe olmayan hissəsinə və Fələstinə hərbi səfərlər düzenləmişdi. Zəngin qənimətlər və əsirlər ələ keçirilmişdi.

1477-ci ildə Uzun Həsən özünün son yürüşünə Gürcüstan üzərinə yürüşə gedir. Oradan zəngin qənimət və 5 min nəfərlik əsir qızla qaydır. Həmin əsirləri öz yaxınlarına paylayır. Beləliklə, Uzun Həsən Gürcüstanı ələ keçirir. Uzun Həsən 1478-ci ildə Təbrizdə vəfat etmişdir. Uzun Həsən öləndən sonra böyük oğlu Xəlil onun yerinə taxta çıxdı. Uzun Həsənin hakimiyyəti illəri Azərbaycan Türklərinin imperatorluq qurma tarixlərinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Dövlətçiliyimizin orta əsirlərdə "Qanunname" ilə dövrünün ən üstün mükəmməl qanunları və idarəçiliyi ilə idarə edilməsi onun adıyla bağlıdır.

Çahanşah onu tanımayan bir əsgər tərəfindən öldürüldü, iki oğlu və bütün bəyleri əsir edildilər. Bu zəfər bir imperatorluğun çökməsi və digər bir imperatorluğun doğmasını ifadə edirdi. Cahanşahın yerinə keçən oğlu Həsənəli əsgərlərin çoxluğuna baxmayaraq Mərənddə məğlub oldu və onun istəyi ilə yardıma gələn Teymurilərdən Əbu Səid də məğlub edilib öldürüldü (1469). Bu xəbər hər tərəfə yayıldı və hamının heyrətinə səbəb oldu. Həmin ayda Kirmanın fəthi və Bağdadın alınması ilə (1470) Ağqoyunlu imperatorluğu quruldu.

Ağqoyunlu imperatorluğunun idarə edilməsi və Uzun Həsənin "Qanunnaməsi"

yəti islah etmək üçün Uzun Həsənin "Qanunnaməsi"ni və ya "Həsən padşah qanunnamə"ni çıxartdı. Bu "Qanunnamə"yə görə vergi məhsulun altıdan birinə və tamğa (ticarət mallarına qoyulan vergi) malın yüzdə beşinə düşürdü. Bu "Qanunnamə" Səfəvilər zamanında da uzun müddət qüvvədə idi. Bütün ömrü mücadilə və savaşlarda keçən bu padşah, elmə çox əhəmiyyət verib alimləri himayə edirdi. Həftədə bir gün alimləri saraya dəvət edər, onlar üçün mübahisə məclisi qurardı. Əbu Bəkr Tihrani Ağqoyunlu tarixi olan "Kitabi Diyarbakriyyə"nin çox qismini yazmışdır.

Uzun Həsən ana dilinə və elinə